

9. **Балонов И. М.** "Компьютер и подросток" М., 2002 г. стр.32-58.

10. **Айсина Р. М., Нестерова А. А.** Киберсоциализация молодежи в информационно – коммуникационном пространстве современного мира: эффекты и риски // Социальная психология и общество. 2019. Т. 10. № 4. С. 42-57.

ӘОЖ 821.512.122

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН ЖӘНЕ ОНЫҢ ЖЕТІСТІКТЕРІ

Мухамедов Т. А. – *Өңдеу технологиясы және стандарттау кафедрасының аға оқытушысы, ауыл шаруашылығы ғылымдарының магистрі, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті.*

Баяхметова А. М. – *5В072800 – Қайта өңдеу өндірістерінің технологиясы бойынша бакалавриатта білім алушы, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті.*

«Ыбырай Алтынсарин және оның жетістіктері» мақаласында Ыбырайдың өзінің халқы үшін атқарған жұмыстары мен білім саласына әкелген көптеген жаңашылдықтары жайлы қарастырылады. Ыбырай Алтынсарин қандай белеске жетсе де жұмысын тоқтатпау үнемі даму үстінде отырған ағартушылардың бірегейі.

Кілттік сөздер: Ыбырай Алтынсарин, халық, отан, тәрбие, білім, тәлімгер.

«Ыбырай Алтынсарин – Қазақстан халық ағарту ісінің тұңғыш елшісі»

Н.А.Назарбаев

Ыбырай Алтынсарин білім берудің даму тарихында оң рөл атқарды, заманауи кезеңде де олар өз маңызын жоғалтпайды. Оның ілімдері көптеген педагогикалық проблемалар көрініс тапқан, оқытуда, тәжірибе мен байқауда жалпы педагогикалық, дидактикалық және әдістемелік көріністердің маңызды ұғымдары енгізілген тұтас және ерекше педагогикалық жүйені білдіреді. Өзінің ағартушылық-педагогикалық қызметінде Ыбырай Алтынсарин тұлғаның адамгершілік негіздерін тәрбиелеуге көп көңіл бөлді.

Қазіргі заманда білім берудің, қоғам мен мемлекеттің маңызды мақсаты – Қазақстанның адамгершілігі жоғары, жауапты, шығармашыл, бастамашыл, құзыретті азаматын тәрбиелеу, оның қалыптасуы мен дамуына әлеуметтік-педагогикалық қолдау көрсету болып табылады. Адамды, оның жағдайын және ішкі өмір сапасын айналып өтіп, заманауи инновациялық экономика құру мүмкін емес. Қоғамның даму қарқыны мен сипаты адамның азаматтық ұстанымына, өмірлік басымдықтарына, адамгершілік нанымдарына, моральдық нормалар мен рухани құндылықтарға тікелей байланысты. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев "Қазақстан-2050 "Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты" атты Қазақстан халқына Жолдауында" дамыған бәсекеге қабілетті мемлекет болу үшін біз жоғары білімді ұлт болуымыз керек "деп атап өтті.

Ыбырай Алтынсарин – педагог-ағартушы, жазушы, фольклоршы, этнограф. Алтынсариннің бастамасы мен ана тілінде оқытатын мектептер ашылды. Қазақ балаларына арналған «Ана тілі және орыстілі» оқулықтарының авторы, "ағартушы-прогрессивті қоғам қайраткері, озық идеялар мен білімді таратушы". Ыбырай Алтынсариннің көп қырлы шығармашылығында адамгершілікке тәрбиелеу мәселелері жетекші ориналады.

Әлемге әйгілі ғалым, Нобель сыйлығының лауреаты Альберт Эйнштейн: «Адам күш-жігерінің ішіндегі ең маңыздысы-адамгершіліккеұмтылу. Біздің ішкі тұрақтылығымыз және өміріміздің өзі оған байланысты. Тек біздің әрекеттеріміздегі мораль біздің өміріміздің сұлулығы мен қадір-қасиетін береді. Оны жанды күшке айналдыру және оның маңыздылығын нақты түсінуге көмектесу – білім берудің басты міндеті», – деп атап өтті. Осы аталған гуманистік және ағартушылық идеялар Ыбырайдың өлеңдерде көрсетілген. Өлеңдерінде ол адам туралы және адам үшін ең маңызды моральдық шындықтарды жеткізеді.

Ыбырай Алтынсарин адамның мақтану және арсыздық сияқты жағымсыз қасиеттерін әшкереleyді. "Қыпшақ Сейітқұл" әңгімесімен ол зорлық-зомбылық пен тонау арқылы алынған жақсылық болашаққа кетпейді деген ойды баса айтады. Алтынсарин әңгімелерінің кейіпкерлері – байлықтың иелері, адамдарға жақсылық жасау арқылы ғана адамгершілік тұрғыдан асқақ, ізгілікті болады. Ғалым адамның ең құнды қасиеттерінің бірі ретінде жомарттықты танытады. Ол қазақтардың ежелгі әдет-ғұрпын, адамдар өздерінің зардап шеккен тайпаларына шын жүректен және қайтарымыз көмек көрсеткен кезде де жомарттыққа жатқызады.

Алтынсарин әлем әдебиетінің классиктері – Шекспир, Гете, Байрон, Пушкин, Гоголь, Лермонтов, Фирдоуси, Низами, Навои және т.б. шығармаларын өз бетінше зерттеп, ағартушылық идеялармен шабыттанып, ауылдарға барып, халыққа зайырлы білімнің маңыздылығын түсіндіріп, қаражат

бөлуді насихаттады. Оған К.Д.Ушинский, Я.А.Коменский ұлы ұстаздардың идеялары жақын болды. Мысалы, Коменскийдің "ғимарат іргетастан салынуы керек" идеясы.

Жергілікті көне наным-сенімдер мен отаршылдық билік өкілдері тыйған кедергілерді еңсере отырып, Ыбырай белсенді қызмет атқарып, далада қазақ балаларына арналған бірқатар мектептер ашты. Оның табандылығының арқасында осы мектептерде балалар ана тілінде әртүрлі пәндерді оқумен қатар өз сауаттылықтарын да ашты. Ол көшпелі өмір аясында надандыққа, ырымшылдыққа, мектептердің жабылуына қарсы болды. "Мектептер – қазақтардың білім алуының басты бұлағы, – ... және әсіресе оларға деген үміт, оларда қазақ халқының болашағы бар" деп жазды Ыбырай Алтынсарин 1871 жылдың өзінде-ақ.

Ыбырай Алтынсарин ағарту идеясының дәйекті жақтаушысы болды. Ыбырай Алтынсарин зайырлы білім мен діндердің арасындағы аса зор айырмашылықты көрді.

Ы. Алтынсарин жастарды шынайы байлық – білім екендігіне сендіруге тырысады. Зайырлы білім, оның терең сенімдері бойынша, барлық байлыққа қарағанда қымбат.

Сенімсіздік, надандық пен білімнің болмауы адамды тағдырдың алдында дәрменсіз етеді деп санайды ол. Тек ғылым мен білімді игеруге ұмтылған адам ғана өз өмірі үшін тыныш бола алады. Ақын оқырмандарға қазақтарды өркениетті халықтар қатарына қосатын білім үшін күресу қажеттілігі туралы ойды шабыттандырады.

Әй, достарым, жігіттерім,
Болмасқа болушы болма!
Қолыңнан келсе қылқайыр,
Кісінде налушы болма...

Сондай-ақ ауылдағы әлеуметтік теңсіздікті ашып, байлардың сараңдығы мен қатыгездігін әшкерелейді. "Қыпшақ Сейітқұл", "Байдың ұлы мен кедейдің ұлы", "Өтіріктің зияны", "Надандық", "Киіз үй мен ағаш үй" және басқа да әңгімелерде қоғамдық өмірдің маңызды мәселелері қойылады: надандықтың зияны, әлеуметтік теңсіздік, отырықшы өмір салтының артықшылығы, білім мен ғылымның пайдасы. Әңгімелерінде ол еңбекқорлықты дәріптейді, кез-келген өмірлік кедергілерді жеңе алатын нағыз адамды тәрбиелейтін еңбек екенін көрсетеді, ал бекершілік – жамандықтың тамыры. Ол өтірікші мен өсекшілерді айыптайды, көп сөйлейтін адам "ыңғайлы жағдайда жала жауып, сізді желімдей алады" деп сендіреді, жақсы адамның "бетінде жарық пайда болады" деп баса айтады. Ол өзінің шығармалары арқылы қазақ халқының тағдырына, болашақ өміріне көп алаңдайды. Ыбырай Алтынсарин бүгінде өз Отанының нағыз патриотының үлгісі болып табылады.

Үшінші мыңжылдықтың басында, адамның тағдыры, оның істері мен мұраттары, жоғары адамгершіл тұлғаны тәрбиелеу жолдары туралы қүндылықтар, идеялар мен көзқарастар жоғалған кезде, Ыбырай Алтынсарин өз шығармаларында көтерген проблемалар бүгінгі күні аса өзекті болып отыр. Алтынсариннің замандастары оны "жалпыадамзаттық адамгершіліктің таза ақиқатының жолсерігі" деп атаған. Ыбырай Алтынсарин ұлы қазақ даласын жоғары мәдени құндылықтар әлеміне баулығандардың бірі болды.

Қазақ ағартушылары халық дәстүрлерінің негізінде адамгершілік, дене және еңбек тәрбиесіне ерекше назар аударды. Зерттеушілер Қазақстандағы халық білімінің тарихымен байланысты көптеген мәселелер мен мәселелерді зерттеді. Ыбырай Алтынсариннің тарихи-педагогикалық еңбектері, Қазақстандағы халық білімі мен мектеп ісінің даму тарихымен байланысты мәселелерді әзірлеуге және қазақ халқының мәдениетін дамытуға, халықтық педагогикасы саласына арналған. Соңғы уақытта ұлттық педагогика мәселелері қазақ халқының салт-дәстүрлерімен, әдет-ғұрыптарымен, оның мәдениетімен, тілдік проблемаларымен, адамгершілік-рухани құндылықтарымен байланысты практикалық міндеттерді шешу кезінде жиі ескеріле бастады. Бұл Қазақстан Республикасының Мемлекеттік егемендік алуымен, біздің қоғамда өрістеп жатқан демократияландыру үдерістерімен байланысты және қоғамның өзінің де, оның жаңа әлеуметтік институттарының да тарихын ұғыну жөніндегі міндеттерді қояды.

Өскелең ұрпақты патриотизм және интернационализм рухында тәрбиелеу процесінде педагогтер Қазақстанның тарихы, мәдениеті, ағартуы бойынша материалдарды адамгершілік сезімдерін қалыптастыруға көмектесетін, дара тұлға, Ыбырайдың асам құндылық бағдарларын әзірлейтін материалдарын жеткіліксіз пайдаланатынын атап өткен жөн. Ал жастарға қызмет қағидаттары мен қазіргі заманның өзекті проблемалары өткеннің прогрессивті, гуманистік идеяларында терең тарихи тамыры бар екенін көрсету маңызды. Бұл идеялардың таратылуында 19 ғасырдағы қазақ ағартушылары, қоғамдық білім берудің адамгершілік қағидаттары мен мұраттарын қорғаған ағартушылықтың дәйекті жақтаушылары үлкен рөл атқарды.

Қорыта келе, Ыбырай Алтынсариннің отандық білімнің дамуына қосқан үлесі ұшаң-теңіз, ел тарихындағы орны айрықша, дегенмен түбегейлі зерттелмей, бағаланбай келеді деп ойлаймын. Ұлттың ұлы ұстазы атанған адамды қалай ұлықтаса да, артық етпейді.

Ұлы қазақ ағартушысы Ыбырай Алтынсариннің отандық білім туралы идеяларын қорытындылай келе, қазіргі білім беруде өзектілігін жоғалтпаған келесі идеяларды белгілеуге болады: халыққа, жалпыға бірдей білім беру идеясы, демократиялық білім беру жүйесін құру, өскелең ұрпақты тәрбиелеудің тұтас тұжырымдамасын жасау, ағарту және білім беру мақсаттарын анықтау – өз халқының мүддесі

үшін өмір сүретін патриот, еңбеккер, ақыл-ойы дамыған және адамгершілігі жоғары адамды тәрбиелеу. Қоғамның болашағы білім беру жүйесіне байланысты, өйткені бүгінгі балалар уақыт өте келе жаңа уақыт елінің тағдырын жасайтын болады. Білім берудің бірінші кезектегі міндеті – қазіргі өмірдің сұраныстарынан артта қалуды жеңу, яғни студенттерді дайындауда бүгінгі күннің проблемалары мен қажеттіліктерін ғана емес, сонымен бірге болашақта көрінетін мәселелерді де ескеру қажет. Біздің қоғам дамуының қазіргі кезеңінде тұрақты даму және оның бәсекеге қабілеттілігі.

Әдебиеттер тізімі

1. **Қазақстан Республикасының Тұңғы Президенті-Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың "Қазақстан-2050 "Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты"** атты Қазақстан халқына Жолдауы. Астана қ., 2012 жылғы 14 желтоқсан.
2. **Назарбаев Н. Ә.** Тарих толқынында. Алматы: Атамұра, 1999.
3. **Прохоров А. М.** "Үлкен Кеңес энциклопедиясы", Мәскеу "Кеңес энциклопедиясы", 1990 ж.
4. **Алтынсарин Ы.** "Таңдамалы шығармалар". Алматы 1972 ж.
5. **Ильминский Н.** Алтынсарин туралы естеліктер. – Қазан, 1891.
6. **В. Измаилов** Халық педагогикасы: Орта Азия және Қазақстан халықтарының педагогикалық көзқарастары – М., 1991.
7. **Журавлев И.** Адам туралы ғылымдар жүйесіндегі педагогика. – М., 1990.
8. **Жарикбаев К., Калиев С.** Қазақстанның педагогикалық ойының антологиясы. – Алматы, 1995.
9. **Ситдыков А. С.** Ы. Алтынсариннің педагогикалық идеялары мен ағартушылық қызметі.- Алматы: "Мектеп", 1968.

ӘОЖ 821.512.122

ДАЛАНЫҢ ДАРА ҰСТАЗЫ – ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН

Мырзагалиева Ф. Ш. – қазақ тілі мен әдебиетінің мұғалімі, «Қостанай ауданы білім бөлімінің Жамбыл жалпы білім беретін мектебі» КММ.

Жабагина М. А. – қазақ тілі мен әдебиетінің мұғалімі, «Қостанай ауданы білім бөлімінің Жамбыл жалпы білім беретін мектебі» КММ.

Мақала ұлы ұстаз, қазақ халқының ұлы, әйелдер білімінің негізін қалаушы, жерлесіміз Ыбырай Алтынсариннің туғанына 180 жыл толуына арналған. Өскелең ұрпақты меркантильді және қатал уақытта тәрбиелеуге және осы күрделі білім беру процесінде мұғалімнің рөліне ерекше назар аударылады. Автор мұғалімнің балалармен жұмыс жасау процесінде қолданатын әдістері мен әдістерінің сипаттамасын береді.

Түйін сөздер: ұлт ұстазы, ағартушы, білім беру, тәрбие, педагогикалық мұра, әдіс-тәсілдер, мұғалім, нұсқаулық, оқушылар, қазақ тілі, әліпби.

Еліміздің тәуелсіздігіне қол жеткізгеннен кейін, біздің халқымыздың өз отанын, тілін, мәдениетін, құндылықтарын, тарихын білуге қызығушылығымыз артты. Бұл тарихкезеңдік құбылыс. Әр адамға өзінің ата-бабасы кім екенін, өз ауылының, өзі туып өскен қаланың тарихын, бір сөзбен айтқанда, отан тарихын білуге деген ұмтылыс тән. Бүгінгі таңда Қазақстан деп аталатын өлкенің біздің отанымыз шығыс өркениетінің ғана емес, әлемдік өркениеттің бесігінің бірі екенін бүкіл әлем мойындап отыр. Бұл ежелгі және қасиетті жер ұлы ғалымдарды, ойшылдарды, саясаткерлерді, қолбасшыларды есірді. Осындай ұлы ойшылдардың, ағартушылардың, ақындардың, жазушылардың және, әрине, ұлы және дарынды педагогтардың бірі Ыбырай Алтынсарин болып табылады. Біздің тарихи жерімізде осындай керемет ұстаз өмір сүрді, жұмыс істеді және ұмытылмайтын із қалдырды. Әлемде осындай үлкен мұрасы бар халықтар аз.

Ыбырай Алтынсариннің философиялық-педагогикалық мұрасын балалармен бірге зерттей отырып, мен оның қазіргі кездегі шығармашылығының қаншалықты маңызды екенін түсінемін, өйткені оның барлық шығармалары, өлеңдері жас ұрпақтың білімге, еңбек адамдарына деген сүйіспеншілігі мен құрметін тәрбиелейді, тек еңбек, еңбекқорлық, шыдамдылық, мәдениет адамда жағымды қасиеттерді тәрбиелей алады. Мен өз жұмысымның тәжірибесінен сабақ алдында Ыбырай Алтынсариннің өлеңдерінен үзінділерді жағымды психологиялық көңіл-күй үшін қолданамын.

Ыбырай Алтынсариннің өлеңдерінен алынған жолдар оқушыларға сабаққа деген эмоционалды көңіл-күй қалыптастыруға, білімге деген қызығушылықты оятуға, сондай-ақ оқытылатын пәнге деген қызығушылықты оятуға көмектеседі: